

De Groenbewuste Amsterdammer

IVN AMSTERDAM

BELEEF DE NATUUR!

De Groenbewuste Amsterdammer

is een uitgave van IVN instituut voor
natuureducatie en duurzaamheid,
afdeling Amsterdam.

39^e jaargang – Herfst 2019

Foto voorkant

Christoffel Plantijnpad, Nieuw-West,
Amsterdam

Redactieadres

Secretariaat IVN
p/a Zocherstraat 3
1054 LP Amsterdam.

Redactie

Maddie Bartels
Ineke Deckers
Ellen Huijsmans
Peter Junge
Seppe Lenaerts
Just Wiarda

Foto's

Maddie Bartels
Ineke Deckers
Ellen Huijsmans

Drukwerk

Drukkerij Editoo
www.editoo.nl

Deadline en aanleveren van kopij:

De volgende Groenbewuste Amsterdammer (GBA) komt medio
december 2019 uit. Kopij hiervoor
kunt u vóór **1 november 2019**
digitaal aanleveren aan het nieuwe
emailadres
groenbewuste020@gmail.com.

Copyright

Uw inzending wordt gepubliceerd
onder de 'Creative Commons'
licentie. Als u een artikel/foto uit ons
blad wilt kopiëren of gebruiken voor
publicatie of andere **niet-
commerciële** openbare doeleinden,
dan vinden wij dat prima, mits u bij
dat artikel de naam van de auteur en
de bron (Groenbewuste
Amsterdammer nr. ..., uitgegeven
door IVN Amsterdam) vermeldt.

Bestuursvergaderingen

Iedere derde dinsdag van de maand
is er een bestuursvergadering. De
vergaderingen zijn openbaar.
Wilt u ook komen of wilt u een
bepaald onderwerp op de agenda
hebben, neem dan van tevoren even
contact op met de voorzitter

Wat vindt u zoal in dit nummer? Een greep uit de inhoud:

Onderwerp

Blz

De herfst bij elkaar vegen	4
Nieuwe bijenkorf in het Vondelpark	5
Klimaataakkoord	6
Artis 2.0	7
Het 'wonder' van het Vondelpark	8
Natuur verbinden in het Gooi	9
Europese hoornaars in het Vondelpark	12
Urban Nature Amsterdam	13
September-dagen	14

**En natuurlijk weer een schat aan informatie over de vele
activiteiten, cursussen, wandelingen en things-to-do**

Neem ook een kijkje op onze website:
www.ivnamsterdam.nl
www.ivn.nl/amsterdam

- Partner van IVN Amsterdam -

EDEL
catering

www.edelcatering.nl
06 4176 7716
Wij bezorgen ook in Amsterdam

Biologische catering

Edel Catering bereidt alle producten vers met
eerlijke, 'edele' grondstoffen. Bij het
samenstellen van de gerechten wordt zoveel
mogelijk uitgegaan van ambachtelijke en/of
biologische producten, met aandacht en zorg
bereid.

-*-

Edel Catering bereidt het eten vers op locatie.
Van familie-diner tot meerdaagse activiteit,
van lunch tot bruiloftsfeest: Edel Catering is
van alle markten thuis! Edel Catering werkt
op locatie, hierdoor hebben wij geen dure
overheadkosten. Dit stelt ons in staat met een
betere kwaliteit producten te werken, zonder
de prijzen te verhogen.

-*-

Edel Catering kent u o.a. van de
Nieuwjaarsreceptie van IVN Amsterdam.

Van de redactie

Peter Junge

Dit herfstnummer ademt hoop uit. En hoop doet nu eenmaal leven. In de meest letterlijke zin van het woord. Dus even geen trieste verhalen over uitstervende insectensoorten. Maar een artikel over de verbazingwekkende ontdekking van nooit eerder ontdekte exemplaren. Niet opgespoord in verre vreemde dunbevolkte landen, maar juist in het meest bezochte park van Nederland, het Vondelpark. En wel in de Koeienweide, een stuk landschappelijk schoon, afgesloten voor het grote publiek. Hier ging onderzoeker Menno Schilthuizen van de Universiteit Wageningen met behulp van vrijwilligers aan de slag. En met succes. De oogst was groot en divers. Maar de slagroom op de taart was de ontdekking van een nieuwe keversoort en een nog nooit in kaart gebrachte sluipwesp. "We wilden graag laten zien dat zelfs in een goed onderzocht land als Nederland, zelfs op een van de drukste plekken van de hoofdstad, de biodiversiteit zo slecht bekend is dat je er nieuwe diersoorten kunt ontdekken," aldus een trotse Schilthuizen.

De herinneringen komen bij mij weer boven. Op bovengenoemd landje heeft IVN Amsterdam ooit zijn stempel gedrukt. Hier werden door aantal aspirant-natuurgidsen, waaronder ik, allerlei werkzaamheden verricht in het kader van ons afstudeerproject. Maar dit Amsterdamse natuurjuweeltje heeft nog meer verrassingen in petto. Op een ander niet toegankelijk gebied, de Schapenweide, is een imposante bijenkorf gebouwd. Alles in het kader om de honingbij in zijn overlevingsstrijd te ondersteunen. "Honingbij, imker, honing. Deze drie woorden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, alsof honingbijen alleen nuttig zijn voor de productie van potjes honing." Maar de rol van de honingbij is veel meer omvattend. De schrijver van dit artikel noemt de nieuwe bijenkorf dan ook een 'landmark'. "Een landmark, die mensen vraagt om na te denken over het geven, samenleven en nemen uit de natuur."

Amsterdam staat weer op de kaart van de natuurvorsers. En dat willen we weten. Met recht. Dankzij financiële bijdragen van particuliere donateurs en zakelijke partners is er een bijzondere plattegrond, *Urban Nature Amsterdam, de groene en blauwe kaart van de stad*, op de markt gekomen. Een kaart in groen (begroeiing) – blauw (water) moest het volgens onze schrijfster worden. "Je kunt goed zien dat we stadsbewoners zijn, maar dat we leven te midden van parken, (binnen)tuinen, plantsoenen, natuurspeeltuinen, groene daken, meren, grachten, rivieren, polders en bossen. Een uniek groen en blauw stadslandschap, dat we ongemerkt delen met meer dan 11.000 soorten flora en fauna." Mooie woorden om te overdenken, als de drukte van het stadsverkeer je zo nu en dan naar de keel grijpt.

Van de voorzitter

Paul de Dooij

We kunnen terugkijken op een minder extreme zomer als vorig jaar. De natuur heeft zich grotendeels kunnen herstellen al hebben we nog steeds te kampen met lage grondwaterstanden. Bovendien zorgt de opwarming van het klimaat ervoor dat sommige inheemse soorten het steeds moeilijker krijgen. Daarentegen zien we verschillende nieuwkomers onze klimaatregio betreden. Hier kunnen schrikwekkende soorten tussen zitten zoals de 'reuzenteek', de tijgermug en de dennenprocessierups. Voor ons als IVN'ers ligt er de schone taak om mensen op een positieve manier te informeren over natuur en klimaat. Kennis en bewustwording is essentieel voor de maatschappelijke motivatie tot duurzaam handelen.

Tijdens de Sloopjesdag van afgelopen juni hebben we weer honderden kinderen en ouders laten beleven hoe leuk en leerzaam de (water)natuur is. Dit soort laagdrempelige en avontuurlijke activiteiten zijn van groot belang om de stadsmens te laten zien hoe dichtbij de natuur is. Aan de hand van de gevangen waterdiertjes kan je bovendien zien hoe het met de kwaliteit het van het water en de biodiversiteit staat. Samen met de nieuwe club Groene Buurten hebben we voor de vijfde maal (met gesloten beurs!) de Sloopjesdag kunnen organiseren. Ik vind het altijd prachtig om te zien hoeveel enthousiasme er is bij de bezoekers en vrijwilligers!

Een andere activiteit waar ik met veel plezier aan terugdenk is het actieve ledenuitje. Dit jaar waren we op zondag 7 juli te gast in het Goois Natuurreservaat. Met ca. 20 actieve IVN'ers hebben we een boeiend ochtendprogramma met verschillende lezingen gevolgd. Na een heerlijke lunch zijn we het prachtige natuurgebied ingetrokken onder begeleiding van natuurgidsen van IVN Gooi en omstreken. Het actieve ledenuitje is een mooie manier om weer eens gezellig bij elkaar te komen en een fijn uitstapje buiten de stad. Ook hopen we op deze manier leden te motiveren om actief te worden of blijven. Nog steeds zijn we dringend op zoek naar actieve leden om ons nuttige werk duurzaam voort te kunnen zetten. Iedere inzet is van harte welkom!

Tenslotte wil ik jullie nog even wijzen op de **Algemene Ledenvergadering** van 2019. Deze zal gehouden worden op **dinsdagavond 29 oktober** op onze vertrouwde plek, Natuurfontein op het WG-terrein (Ite Boeremastraat 1). Informatie over het programma en wijze van aanmelden is te vinden in het kader op de volgende bladzijde. Graag tot ziens op de ALV!

Wil je een wekelijkse update van groene activiteiten, projecten en nieuws (w.o. van IVN Amsterdam) ontvangen per mail? Meld je dan aan op www.buurtgroen020.nl en je ontvangt automatisch de wekelijkse nieuwsbrief!

Het bestuur van IVN afdeling Amsterdam nodigt alle leden en donateurs van harte uit voor de

Algemene Ledenvergadering

op dinsdagavond **29 oktober 2019** bij de Natuurfontein (Ite Boeremastraat 1, Amsterdam)

19.00-19.30	Inloop
19.30-20.15	Algemene Ledenvergadering IVN Amsterdam met onder andere jaarverslag, jaarrekening, huishoudelijk reglement en vacature bestuurslid
20.15-21.00	Lezing over vogels
21.00	Borrel

Meer informatie en aanmelden voor deze ALV kan bij onze voorzitter Paul de Dooij (p.dedooij@gmail.com of Zocherstraat 3, 1054 LP Amsterdam).

De agenda voor de Algemene Ledenvergadering wordt twee weken van tevoren op onze website gepubliceerd.

-*-**--*-

De herfst bij elkaar vegen

Just Wiarda

Amsterdam wordt weer kaal, en kouder. De nazomer is ten einde. Het is herfst, fall, zoals ze dat in de VS zo beeldend zeggen. Het najaar, het derde seizoen van het jaar. Gek woord eigenlijk, alsof een jaar bestaat uit een voorjaar, een jaar en een najaar. Maar dit terzijde.

De natuur maakt zich op voor de winter. Bladeren dwarrelen naar beneden. Er hangt rot in de lucht. De dagen worden allengs korter. Het leven gaat meer naar binnen toe. Tijd voor huisvlijt.

Je hebt mensen die dol zijn op de herfst, op het rood, geel of bruin van het blad. Op noten, kastanjes,

paddenstoelen, onstuimig weer, spinnen, appels, peren, kweeën, mispels, doortrekkers en aankomende wintergasten. Die zijn bestand tegen het vergaan in dit jaargetij. Anderen worden juist zwaarmoedig en verlangen nu al naar de nieuwe lente. Zo raast de tijd voort.

Het is rumoerig in de stad. Je hoort ze al van verre aankomen. Bladblazers, bladzuigers en veegwagens jagen loeiend op de bladeren. Geen blad ligt meer rustig op straat of stoep. Vervuild bladafval wordt gestort, en verbrand, als de ovens er zin in hebben. Het blad in de parken is een beter lot beschoren. Dat wordt verspreid onder boom of struik voor egels en insecten, of mag verrotten in composthopen. In de stadstuinen wordt geveegd dat het een lieve lust is. Amsterdam gaat aangeharkt de winter in.

Mij kwam laatst een verrukkelijke passage over de herfst onder ogen. Daaraan is de kop van dit stukje ontleend. Die passage staat in een romanfragment van Joseph Roth (1894, Brody – 1939, Parijs). Het fragment was bestemd voor een roman over zijn jeugd in zijn geboortestreek Galicië, dat nu is gelegen in het westen van Oekraïne. Het fragment is uit 1929, maar is pas in de jaren zeventig boven water gekomen. Het heet 'Aardbeien' (voorbeeldig vertaald en ingeleid door Els Snick, en prachtig uitgegeven door Het Huis met de drie gedichten, Lochem 2016).

Hier volgt de passage:

Al mijn landgenoten hielden van de natuur, niet om de natuur zelf, maar om de vele vruchten die ze opleverde. In de herfst trokken ze de velden in om aardappels te poffen. In de lente wandelden ze door de bossen om aardbeien te plukken. De herfst bestond bij ons uit vloeibaar goud en vloeibaar zilver, uit wind, groepen raven en licht vriesweer. De herfst duurde bijna net zo lang als de winter. In augustus werden de bladeren geel en op de eerste septemberdagen lagen ze al op de grond. Niemand veegde ze bij elkaar. Ik heb pas in het westen van Europa gezien dat men de herfst bij elkaar veegt tot keurige hoopjes afval. Onze heldere herfstdagen waren windstil. De zon gaf nog veel warmte, stond al heel laag en was erg geel. Ze ging in een rood westen onder en ontwaakte elke morgen in een bed van nevel en zilver. Het duurde lang voor de lucht diepblauw werd. Zo bleef hij de hele korte dag.

Lezen in de herfst, bij voorbeeld Joseph Roth, een prachtschrijver.

Nieuwe bijenkorf in het Vondelpark

Hans Homburg

Na een jaar van voorbereiding lijkt het alsof er een landschappelijke klokkenstoel is gebouwd op de Schapenweide in het Vondelpark, maar het is een bijenkorf met respect en zorg voor de honingbijen die hierin leven. Toch ook wel een beetje symboliek erbij, dat idee van klokkenluider ten gunste van het welzijn van de honingbijen.

In de buurt van het ooievaarsnest staat sinds 26 juni 2019 een opvallend nieuwe tweede broedplaats, een stevige constructie met een bijenkorf. En imkeren, dat doen de honingbijen zelf.

Constructie met bijenkorf (foto Hans Homburg)

Op deze weide hebben tot afgelopen jaar vier bijenkasten gestaan, die beheerd werden door een imker. De imker verhuisde naar elders en hiermee verdwenen ook de bijenkasten. Er werd naar een mogelijkheid gezocht om een vernieuwende weg in te slaan. Op initiatief van Nicole de Rop, ecologisch medewerker bij parkbeheer, is onderzocht of er een nieuw soort bijenkorf gebouwd kon worden om de honingbij in brede zin te ondersteunen, in relatie tot de waardevolle bijdrage die deze sociaal levende bijen van nature leveren: de samenwerking in de natuur. Voor meer biodiversiteit en ecologische verbetering ter plaatse en voor een goede voorlichting aan het publiek over de honingbij.

Veelal wordt een natuurlijk nest door deze intelligente beestjes in holle bomen gemaakt, maar die zijn beperkt voorhanden. Dit concept van een hangende korf met beschutting tegen regen of teveel zon is de perfecte verblijfplaats voor een zwerm bijen of bijenkolonie. Zo'n kolonie honingbijen telt tussen de 30.000 en 50.000 exemplaren op het hoogtepunt in de zomer en die wegen dan met elkaar circa 1 kg/10.000 bijen.

Zo'n volk honingbijen is altijd in beweging en ontwikkeling. De levenscyclus van deze honingbijen is van nature kort, maximaal gemiddeld een half jaar, afhankelijk van het geboorte tijdstip. De zomerbijen werken heel intensief en halen de herfst met veel moeite en dan eindigt het werk en hun leven meestal na 3 weken. Een nieuwe generatie regelt het doorlopende werk en leven in het nest. Jaarlijks gaan de honingbijen in de zomer zwermen, de behuizing wordt te klein en nieuwe volken worden met de

koningin elders gevormd, te beginnen vaak als zwerm in bomen.

In plaats van een houten boomhol is er nu een nest in een klassieke rieten korf met aangevlochten aanvlieg platform aan de onderzijde: hier wordt de ideale huisvesting voor honingbijen nagebootst. Zonder tussenkomst van de mens regelen deze honingbijen hun eigen leven en welzijn.

Bij het inzamelen van nectar en stuifmeel verzorgen ze gelijk de noodzakelijke bestuiving van bloemen voor henzelf en de mens. Ze maken van de nectar honing voor eigen gebruik en kunnen rustig leven en genieten van wat ze doen, tot ze er rustig bij neervallen, een jonge generatie honingbijen in de korf achterlatend of lekker uitgezwermd.

Hangende bijenkorf (foto Hans Homburg)

Honingbijen, imker en honing

Deze drie woorden zijn bijna onlosmakelijk met elkaar verbonden voor heel veel mensen, alsof de honingbijen alleen voor de productie van potjes honing nuttig zijn. Daar kunt u best aan gaan twijfelen als u nadenkt over het doel en het nut van deze gecultiveerde honingbijen.

De honingbij als slaaf voor de mens zou je kunnen schrijven. Deze nieuwe bijenkorf is een stap in de goede richting van eigenwaarde in tegenstelling tot de afgewogen en gedoseerde slavernij inclusief het afnemen van ingezameld voedsel voor de winter, gecompenseerd met eenzijdig suikerwater en hokkerige leefomstandigheden. Naast de aantasting van de gezondheid vanwege gebruikte pesticiden en vervuiling is de algemene gezondheid van bijen niet zo vanzelfsprekend meer, dat kan dus verbeteren. Tijdens het inzamelen van eigen voedsel verzorgt de honingbij structureel de omvangrijke bestuiving van veel soorten gewassen, waaronder ons groene voedsel en fruit. Vervolgens ontnemen we de honingbij alles wat zij zelf nodig heeft in het korte bijenleven: honing, een veilig nest, raten van was, en rust.

Deze nieuwe bijenkorf is niet alleen een goede poging om vooral aan het welzijn van de honingbijen te denken en te doen, het is misschien wel een 'landmark' hoe we met dieren en de natuur omgaan. Een 'landmark' in het Vondelpark die mensen vraagt om na te denken over het geven, samenleven en nemen uit de natuur.

Gelukkig is er een internationale beweging gaande die hier aandacht voor vraagt en in Nederland is dat o.a. de Stichting Smart Beeing die deze sterke bijenkorf heeft gebouwd, een voorbeeld dat elders navolging verdient.

De bijenkorf-constructie in het Vondelpark is ontworpen en gerealiseerd door de Stichting Smart Beeing in opdracht van de gemeente Amsterdam en was op 26 juni 2019 klaar, mooi vakwerk. De volgende dag in gebruik genomen door een volk Nederlandse bijen, een kruising van diverse soorten honingbijen en anders geschreven een Nederlandse bastaard honingbij.

Het leven van de honingbij in het kort

Honingbijen hebben een omsloten nest nodig en vullen deze ruimte met zelfgemaakte stevige gordijnen van zeshoekige cellen, de raten. De raten worden gemaakt van bijenwas, dat wordt verkregen uit klieren onder hun achterlijf. In het stuifmeel zitten stoffen die met de stofwisseling in de honingbij worden omgezet naar bijenwas. Deze wonderlijk gevormde raten worden gebruikt voor de opslag van honing (ingedikte nectar), stuifmeel en als kinderkamer. De koningin legt vanaf het voorjaar tot in de herfst duizenden eitjes, elk in één cel of raat en na 3 dagen kruipt er uit dat ei een larf, die gevoed wordt door de vrouwelijke werkbijen. Na 6 dagen wordt de dikke larf in de raat opgesloten. Na 12 dagen is de larf veranderd in een pop en daarna in een honingbij, knaagt hij de raat open en is hij geboren.

Wanneer er geen nectar en stuifmeel beschikbaar is, zitten de bijen in het nest tussen de raten. In het voorjaar of de zomer wordt een koningin geboren die op bruidsvlucht gaat richting mannetjesbijen, de darren. Wanneer de koningin met verschillende darren heeft gepaard gaat ze terug naar haar volk en gaat ze eitjes leggen. Uit de bevruchte eitjes komen vrouwelijke bijen, de werksters of een koningin. Eitjes gelegd in een bredere raat worden niet bevrucht, dit worden de mannetjesbijen, de darren. Bijen die in de zomer geboren worden leven een aantal weken, de winterbijen leven enkele maanden.

Honingbijen en wilde bijen

Het houden van bijen wordt al duizenden jaren gedaan, honing en bijenwas waren gewaardeerde producten. De honingbij (*Apis mellifera*) regelt voor een belangrijk deel de bestuiving van onze voedingsgewassen en dat is minder bekend dan je zou verwachten, terwijl 30% van de wereldvoedselvoorziening afhankelijk is van het werk van de honingbij.

In relatie tot de biodiversiteit zijn wilde bijen of solitaire bijen ook heel belangrijk. Het zijn overwegend de 'gevoelige' bijen, die maar enkele weken leven en vaak afhankelijk zijn van specifieke planten die de nectar en stuifmeel leveren. Planten zijn op hun beurt dan ook afhankelijk van deze solitaire bijen, die effectievere bestuivers blijken te zijn dan honingbijen.

Klimaatakkoord

Ellen Huijsmans

Afgelopen zomer presenteerde de gemeente Amsterdam samen met tientallen organisaties in NEMO een Amsterdams Klimaatakkoord. Een plan om de stad duurzaam en CO2-vrij te maken. Wat houdt het akkoord in en wat zijn de consequenties? Komen er nieuwe regelingen en afspraken of zijn het vooral voornemens en beloftes?

Het platform

Het Amsterdams Klimaatakkoord, zoals het officieel heet, is niet zozeer een afgeleide van het landelijke klimaatakkoord, maar eerder een eigen plan van aanpak van de gemeente en andere organisaties en bedrijven. Het is een bundeling van initiatieven in de stad om Amsterdam duurzaam te maken en is gebaseerd op gesprekken van de gemeente met organisaties en bedrijven, die zich willen of reeds inzetten voor een gezonde luchtkwaliteit en een duurzame stad. Deze gesprekken en bijeenkomsten hebben plaatsgevonden in alle stadsdelen. Op basis hiervan zijn afspraken gemaakt en deze vormen het Amsterdams Klimaatakkoord. Het is een symbolisch plan, dus zonder regelingen en verplichtingen. Meer een verbond dat de gemeente, bedrijven, organisaties en talrijke buurtorganisaties met elkaar sluiten. Het is een inventarisatie van wat er al gedaan wordt en wat er gedaan kan worden om de stad in 2050 klimaatneutraal te laten zijn. Dat moet letterlijk voor veel mensen een verademing zijn. Maar zover is het nog niet. Een tussenstap is het streven dat de CO2-uitstoot in 2030 met 55% is verminderd. Dat is, in verhouding, redelijk snel. Een definitieve Routekaart om deze doelstellingen te verwezenlijken, presenteert het college van de gemeente in 2020. Dat betekent dat er in tien jaar tijd heel veel moet gebeuren. Maar nu dus eerst het Amsterdams Klimaatakkoord met verschillende voorstellen en plannen. Een overzicht van alle initiatieven staat op de website van het online platform Nieuw Amsterdams Klimaat, nieuwamsterdamsklimaat.nl.

Bekijk alle initiatieven van het Amsterdams Klimaatakkoord op de kaart van het platform Nieuw Amsterdams Klimaat.

Een platform waar iedereen een idee kan aanmelden en ook heel veel inspiratie op kan doen. Inmiddels staan er een kleine tweehonderd initiatieven op. Interessante zijn onder meer: het Green Light District i.p.v. het Red Light, klimaatneutrale sportparken, onderzoeken naar aqua- en geothermie door o.a. Artis, scholen met zonnepanelen, een warmtesysteem op het WG-terrein, en nog heel veel meer.

In je eigen buurt

Zoals scholen zich verenigen en aan de slag gaan met zonnepanelen, bijvoorbeeld in Nieuw-West, zo zijn er ook buurtbewoners en bewonersgroepen die graag

samen iets op de kaart zetten voor een schone en duurzame stad. De meeste woningen in de stad worden nu verwarmd via op gas draaiende cv-ketels.

Als je belangstelling hebt voor een energietransitie in je eigen omgeving, kun je aankloppen bij een buurt- of wijkcentrum en daar informeren naar speciale bijeenkomsten en spreekuren. Technische zaken, financiën maar ook sociale aspecten komen aan de orde bij de verschillende bijeenkomsten.

Zo is in mijn buurt in Oost op basis van overleggen met buurtbewoners een plan over energietransitie opgenomen in het Amsterdams Klimaatakkoord. Ook buigen de verschillende VVE's en woningbouwverenigingen zich, gewild of ongewild, over aardgasvrij wonen. Samen met huurders en eigenaars wordt gekeken naar mogelijkheden en oplossingen. In mijn appartementencomplex spreken bewoners samen met de VVE-beheerder over bijvoorbeeld het overgaan op stadsverwarming. De eveneens betrokken woningbouwvereniging lijkt een groot voorstander en voert al gesprekken met een energieleverancier.

Stadsverwarming

Bij stadsverwarming heb je geen cv-ketel maar word je huis via een netwerk van leidingen verwarmd. Die warmte kan verschillende bronnen hebben. Warmte kan vrijkomen bij fabrieken of bij datacentra, denk aan de datacentra in Amsterdam. De warmte is dan restwarmte, overgebleven warmte. Bij elektriciteitscentrales werkt het een beetje anders. Ze verwarmen water waarmee ze elektriciteit opwekken. Ook hier ontstaat restwarmte maar die is niet toereikend voor stadsverwarming. Om voldoende warmte te kunnen leveren, moet een elektriciteitscentrale vaak of altijd kolen, aardgas of biomassa verbranden. Over de duurzaamheid van het gebruik van biomassa zijn de meningen verdeeld. Biomassa kan bijvoorbeeld samengesteld zijn van houtkap uit een ver land. Je kunt je dan afvragen of op die manier stadsverwarming duurzaam is. Het komt niet heel logisch en duurzaam over dat je hout of ander materiaal gaat opstoken om energie op te wekken en daarvoor zelfs een nieuwe biomassacentrale gaat bouwen. De biomassacentrale die in Diemen moet worden gebouwd om Amsterdam en Almere van stadsverwarming te voorzien, is hier

een voorbeeld van. Waarom niet eerst alle andere mogelijkheden onderzoeken? Wat dat betreft is het platform van het Amsterdams Klimaatakkoord interessant en kan het ook als inspiratie dienen. Het staat namelijk vol met boeiende plannen en initiatieven over o.a. duurzaam energie opwekken, afval recyclen, klimaatvriendelijke festivals en verduurzamen van woningen en gebouwen.
www.nieuwamsterdamsklimaat.nl

Artis 2.0

Artis is onlosmakelijk verbonden met Amsterdam en maakt ontegensprekelijk deel uit van haar groen patrimonium. Los van het feit of je voor- of tegenstander bent van stadsdierentuinen: neem Artis weg en je ontnemt Amsterdam een van haar groene plekken. De mensen van Artis beseffen al langer dat dieren, opgesloten in te kleine kooitjes te midden van het stadscentrum, niet meer van deze tijd zijn. Artis timmert al een tijd aan de weg om maatschappelijk relevant te blijven. De ommezwaai van stadsdierentuin naar stadstuin en educatief instituut werd in de vroege jaren 2000 ingezet en vaart op deze koers verder onder de nieuwe directeur Rembrandt Sutorius. Naar aanleiding van de opening van het nieuwe kraanvogel- en sneeuwuilencomplex was de GBA te gast in Artis en sprak naast de directeur met nog twee anderen die bij de transformatie van Artis betrokken zijn.

Seppe Lenaerts

Van verleden...

Buiten de oprichting in 1838 door Westerman etc. en de 'oorlogsjaren' onder Sunier, hebben weinig directeuren zo hun stempel kunnen drukken als de vorige directeur Haig Balian. Onder zijn leiding is er een masterplan gemaakt en uitgevoerd dat de natuur dichterbij brengt en de samenhang laat zien tussen dier, plant, microbe en vooral ook mens. Artis is op vele fronten veranderd; een deel van de 26 aanwezige rijksmonumenten zijn al in ere hersteld en het eerste en enige museum ter wereld over het onzichtbare leven (Micropia) opende in 2014 de

deuren. Ook staan thema's als duurzaamheid en publieksbeleving op de agenda. Balian vond dat Artis de plek moest zijn waar de verbondenheid tussen mens en natuur voelbaar gemaakt wordt. Balian maakte Artis eveneens toegankelijk voor meer Amsterdammers door speciale tarieven in te voeren.

...over heden

Best een zware erfenis die Balian's jonge opvolger Rembrandt Sutorius in 2017 wachtte. De lat ligt hoog, maar Sutorius is gedreven. Zo wil hij Artis tegen 2030 onafhankelijk van fossiele brandstoffen maken. Onder zijn leiding kregen de Japanse kraanvogels, sneeuwuielen en slingerapen recent een nieuw verblijf, waarbij rekening werd gehouden met de natuurlijke behoeften van de dieren.

Het slingerapenverblijf is het eerste fossielvrij verwarmde verblijf in Artis. Door bijvoorbeeld het gebruik van een gesloten waterkringloop wil Artis het goede voorbeeld geven en een bewustzijn bij de bezoekers creëren. Sutorius gaat liefst zo snel mogelijk met de realisatie van vernieuwingen, maar is daarbij ook afhankelijk van het financiële plaatje.

naar toekomst

Eerstvolgend staan de restauraties van het Artis Aquarium en het Groote Museum (Artis-bibliotheek) op het programma. Verder blijft Artis deelnemen aan Europese fokprogramma's voor bedreigde diersoorten en wordt er extra aandacht gegeven aan de bedreigde bomen en planten in het park.

Sneeuwuil

Japanse kraanvogel

Het 'wonder' van het Vondelpark

De Koeienweide, rustpunt in het overvolle Amsterdamse Vondelpark. Een eiland van 2,5 hectare. Alleen toegankelijk voor beheerders en voor rondleiders, die kinderen en volwassenen de wonderen van de natuur proberen bij te brengen. Wilde bloemen volop. Overal geluiden van tsjilpende vogels. Voor mij een nostalgische plek. Hier werd het eindexamenproject van de studie natuurgids afgerond. Samen met een aantal medecursisten zetten wij een wandeltocht uit door het gebied, maakten hollen voor ijsvogels en vulden voor schoolkinderen rugzakjes met attributen voor natuurbeleving. En juist deze plek heeft Menno Schilthuizen, onderzoeker bij het museum Naturalis, uitgekozen voor zijn jacht naar nieuwe diersoorten.

Peter Junge

De titel van zijn eerder verschenen boek *Darwin in de stad* (Jan Wolkers Prijs 2018) doet hij alle eer aan. Geen reizen meer naar verre oorden in opdracht van zijn biologisch onderzoekbedrijf Taxon. Geen grote zoogdieren. Geen wilde achtervolgingen door de jungle. Geen vogels of vlinders. Schilthuizen: "De biodiversiteit zit hem juist vooral in de kleine diertjes, in de insecten, spinnen en slakken. Al met al exemplaren niet groter dan een halve centimeter." De kans op succes was reëel, maar echte aanwijzingen daarvoor waren er niet. Hij zag het meer als een stunt. De uitkomst was verbazingwekkend. Uiteindelijk werd er een indrukwekkend aantal van duizend nachtvlinders, behorend tot 132 verschillende soorten, gevangen. Ook werden er enkele zeldzame soorten gespot, zoals de kraagvleugelmot en de zuidelijke bandspanner. Daarnaast liet de panterspitskopmot zich meerdere malen zien. En de vangst van zestig soorten insecten niet te vergeten. Maar de slagroom op de taart was de ontdekking van een nieuwe keversoort en een nog nooit in kaart gebrachte sluipwesp. Operatie meer dan geslaagd. Speurtocht beloond.

"We wilden graag laten zien dat zelfs in een goed onderzocht land als Nederland, zelfs op een van de drukste plekken van de hoofdstad, de biodiversiteit zo slecht bekend is dat je er nog nieuwe diersoorten

Vorbereidingen voor jacht op insecten door Menno Schilthuizen (foto Menno Schilthuizen)

kunt ontdekken. Toen we dat plan overlegden met de stadsecoloog Remco Daalder, kwam hij direct met het idee om dit onderzoek in de Koeienweide te doen."

Malaiseval

Een gesprek na afloop. Over de zegeningen van rottende houtblokken. Om te kunnen scoren is een degelijke aanpak nodig. Schilthuizen startte de voorbereidingen voor deze expeditie al in maart met het plaatsen van insectenvallen. "We hanteerden twee soorten technieken. De nieuwe sluipwesp werd gevangen met een zogeheten 'malaiseval', genoemd naar de Zweedse entomoloog René Malaise, die hem zo'n honderd jaar geleden uitvond. Het is een soort tent met een licht gekleurd dak en erin een donker gekleurd verticaal scherm. Insecten vliegen tegen het scherm aan, klimmen dan omhoog, naar het licht toe, waar ze uiteindelijk belanden in een flesje alcohol. De nieuwe kever vingen we met jampotjes, die in de grond werden ingegraven met een stukje rottend vlees erin. De potjes zitten dicht met een metalen deksel, waar gaatjes in geboord zijn, zodat wel kleine insecten erin kunnen, maar geen grotere dieren, die het aas zouden kunnen stelen, zoals vossen, ratten of egels."

Insectenvall (foto Menno Schilthuizen)

Zes dagen trok hij in augustus voor zijn onderzoek uit. Wetenschappers en burgeronderzoekers eendrachtig samenwerkend. Ook leken mochten namelijk meedoen, al kostte dat wel 485 euro per persoon. Maar alles inclusief. "In principe zijn onze deelnemers 'gewone' mensen, die warme belangstelling hebben in biodiversiteit, natuur en wetenschap, maar daarin geen formele opleiding hebben. Tijdens een Taxon Expedition geven we ze een beknopte veldcursus, vergelijkbaar met wat we onze biologiëstudenten aanbieden. Daarna volgt een stukje onderzoek, waarbij publiceren van iets nieuws: meestal een of meerdere nieuwe diersoorten. Ze mogen dan zelf Latijnse namen bedenken."

Zelfs in hartje stad blijkt nog steeds onontdekte biodiversiteit te bestaan. Hoe kan dat? In de Koeienweide kan de natuur ongestoord zijn gang gaan. Maar het zegt volgens hem ook iets over de biologen. Hij schat dat een kwart van de Nederlandse sluipwespsorten nog geen naam heeft. "Het aantal experts is klein. Ten opzichte van elke vogelsoort zijn er honderd vogelaars, maar bij insecten is het precies omgekeerd."

Maar Schilthuizen laat zich er niet door afschrikken. Hij blijft speuren en vaak met succes. In de laatste

twee jaar hebben tot nu toe zes expedities in Nederland zestien nieuwe diersoorten opgeleverd. Maar zijn honger is nog niet gestild. "In ons land ging het naast insecten ook om landslakken en spinnen. Maar op onze komende expeditie naar Panama gaan we ons bovendien richten op schimmels."

Overleg met vrijwilligers (foto Menno Schilthuizen)

Landslakken

Gevraagd naar de verklaring van het feit dat er enerzijds insecten verdwijnen en anderzijds weer nieuwe soorten opduiken, zegt Schilthuizen resoluut: "Dat zijn twee verschillende verschijnsels, die eigenlijk niets met elkaar te maken hebben. In Nederland sterven zeldzame soorten uit en worden algemene soorten zeldzamer, hoewel ook sommige soorten algemener worden. Maar per saldo neemt de diversiteit af. Daarnaast zijn er diverse groepen insecten, met name kleine vliegen en sluipwespen, waar van oudsher zo weinig mensen in geïnteresseerd zijn dat er nog veel onontdekte soorten in ons land zijn, waar nog niemand ooit goed naar heeft gekeken."

Voorlopig zien we Schilthuizen geen onderzoek meer in Nederland doen. "We gaan eind september naar het 'Ulu Temburong' bos op Borneo, een groot bosreservaat in het staatje Brunei. We gaan daar vooral proberen nieuwe landslakken te ontdekken. Ik heb vroeger, toen ik nog op Borneo woonde en werkte, veel landslakken ontdekt in het noorden van dat land. Maar in Brunei is nog weinig onderzoek gedaan. Doordat slakken zich traag bewegen, kun je in een klein land als Brunei nog vele nieuwe soorten verwachten."

Natuur verbinden in het Gooi

Maddie Bartels

Voor het jaarlijkse excursie-uitje van actieve Amsterdamse IVN'ers, begin juli, was als bestemming de Natuurbrug Zanderij Crailoo gekozen, die de Bussumer Heide met het Spanderswoud verbindt. Dat het daar een bosachtige omgeving is wisten we wel. Meteen al bij station Bussum Zuid werden we dan ook geconfronteerd met de dit jaar extreem grote eikenprocessierupsplaag. Nogal wat bomen droegen het alarmerende rood-witte lint, dus oppassen was geboden. Bomen van een zelfde soort staan er dicht bij elkaar. De in formatie voortrukkende rupsen kunnen daardoor gemakkelijk een verbinding van de

ene boom naar de andere vinden. Een brug hebben zij daarvoor niet nodig.

De infoschuur 't Gooi was deze dag onze ontvangstruimte, waar koffie, een smakelijke lunch en een drankje tot slot werd geserveerd. Dit gebouw is bestemd voor (publieks)activiteiten gericht op natuur, landschap, duurzaamheid en erfgoed. Zeven organisaties, waaronder IVN 't Gooi en omstreken, de KNNV en het Goois Natuurreservaat (GNR) maken er structureel gebruik van. Een mooi voorbeeld van samenwerking, naam het verbinding, met behoud van de eigen missie.

Infoschuur 't Gooi

Derk van der Velden, landschapsarchitect bij de Stichting Goois Natuurreservaat (GNR), gaf een heldere inkijk in deze natuurbeschermingsorganisatie. Hij is in 1932 opgericht door de zes Gooise gemeenten Bussum, Blaricum, Hilversum, Huizen, Naarden, de gemeente Amsterdam en de provincie Noord Holland. De aanleiding hiertoe was een gewaagd bouwplan in de twintiger jaren van de Amsterdamse socialistische wethouder S.R. De Miranda (1875-1942). Hierin zou een groot deel van de Wester- en Bussumerheide een Amsterdamse enclave moeten worden, de tuinstad 'Gooistad'. Daar zou het voor 50.000 Amsterdammers, met name arbeiders, goed toeven zijn. Zeker 250 hectare heidegebied tussen Hilversum en Bussum zou hiervoor worden volgebouwd. De inwoners van het Gooi verzetten zich echter hevig tegen dit plan, dat dan ook van tafel werd geveegd.

De nieuwe stichting Goois Natuurreservaat kreeg het toezicht op de Gooise natuur. Het bezit beslaat nu 2800 hectare met rond de 50 gebiedjes van heel verschillende natuurtypen. De ligging van de natuurgebieden is nogal versnipperd, doordat ze worden doorsneden of gescheiden door onder andere wegen en spoorlijnen. 'Verbinden' staat dan ook centraal bij het beleid van het GNR. Om te zorgen dat met name lopers, kruiers, sluiers en rollers van het ene naar het andere gebied - dieren en ja, ook recreërende mensen! - kunnen komen, worden ecobridges en ecoducten aangelegd. Dit past geheel in de lijn van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), die rond 1990 werd geïntroduceerd en waartoe ook verbindende ecotunnels en waterpassages behoren.

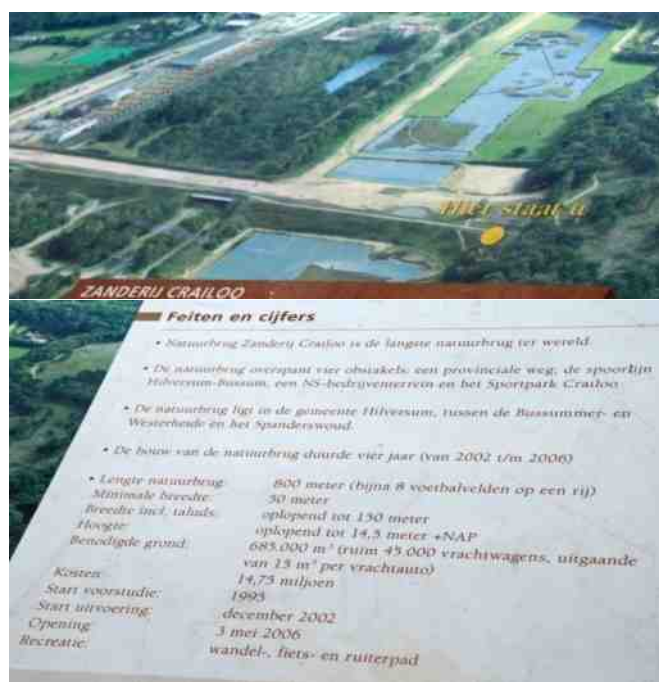
In 2006 heeft Prinses (toen nog Koningin) Beatrix de Natuurbrug Zanderij Crailoo officieel geopend. Een grote zwerfkei met haar naam is er ter herdenking

neergelegd. De brug ligt over de spoorlijn en de Naarderweg, is 800 meter lang en 50 meter breed. Hij is de langste ecobrug van Europa en door de royale breedte krijg je de indruk dat je door een gewoon natuurgebied wandelt.

Gedenksteen opening

Zo'n 13 soorten zoogdieren blijken over de brug te gaan. Ree, Vos en Konijn passeren de natuurbrug meerdere keren per dag. Haas, Egel en Bunzing gebruiken hem onregelmatig. Zeldzame soorten, zoals Das en Boomarmster worden soms waargenomen. De grond op de brug heeft een beperkte dikte en een wat zanderige samenstelling. Het is er al gauw droger en warmer dan in de omgeving. Planten zoals Zwarte toorts, Slangenkruid, Scheefhals en Brem doen het er goed. Vogels, zoals Merel, Zwartkop, Zanglijster en Gekraagde roodstaart hebben de ecobrug weliswaar niet nodig voor het verplaatsen, maar zij vinden er aantrekkelijk broedplekken in struiken en bescheiden bomen.

Pad over de ecobrug

Gekraagde roodstaart

Op de ecobrug, juli 2019

Ree maakt gebruik van ecobrug, mei 2013

Er zijn sinds de brug bij Crailoo met succes in gebruik is, meer verbindende ecobruggetjes en ecoducten in het Gooi aangelegd, zoals Laanderhoogt, Hoorneboeg en Zwaluwenberg. Het GNR houdt zich behalve met 'verbinden' ook bezig met het nieuw inrichten van (natuur)terreinen en met het onderhoud, o.a. door begrazing door schaapskuddes.

Amsterdam was weliswaar mede oprichter van het Goois Natuurreservaat, maar voelt zich hier nu niet meer mee verbonden. Onze stad wil dan ook zijn participatie aan de stichting beëindigen. De terreinen liggen immers ver buiten de gemeente en de financiële lasten zijn aanzienlijk. Maar deze scheiding, de verbintenis verbreken blijkt juridisch niet zo makkelijk. Deze kwestie deed gelukkig geen afbreuk aan ons uitje in het Gooi. Wij hebben hier ervaren hoe voor gezonde ecologische verbinding van natuurgebieden kan worden gezorgd.

Schaapskudde

Europese hoornaars in het Vondelpark

Hans Homburg

Onopgemerkt zouden hoornaars best eerder aanwezig zijn geweest in het Vondelpark, maar dit seizoen 2019 zijn ze echt waargenomen met een nest in een boom waar actief veel hoornaars in- en uitvliegen. Deze hoornaars zijn wat groter dan de gewone wespen en in het voorjaar was dat duidelijk te zien toen een koningin Europese hoornaar uit haar winterslaap in de zon wakker werd op de werf van het Vondelpark. Om precies te zijn, zij kwam op 23 april jl. rustig uit de schafwagen van de vrijwilligers lopen en ik kon haar dus op mijn gemak fotograferen. De half slaperige kreeg wat suikerwater van parkmedewerker Borka als ontbijt en dat beviel.

Je zou bijna schrikken, maar dat was niet nodig. Gewone wespen kunnen soms lastig en opdringerig worden, gemiddeld zijn hoornaars insecten die rustig hun ding doen in de natuur. Hun afmeting is vergelijkbaar met een fraai gekleurde zweefvlieg.

Blijf rustig en er gebeuren geen dingen die deze wespen een slechte naam bezorgen.

Het wordt even een schaalvergroting wanneer je oog in oog staat met een koningin Europese hoornaar (*Vespa crabro*) met een lengte van kop tot en met achterlijf van 33 mm. De gehele afmeting van achterpoten t/m antennes is 4 cm. Zo'n groot en fel gekleurd insect, daar mag je respect voor hebben.

Europese hoornaar (*Vespa crabro*) (foto's Hans Homburg)

Hopelijk is dat ook wederzijds en dat klopte. Na de voeding met suikerwater is ze gewoon losgelaten tussen de rozen voor de schafwagen en we hebben haar niet meer gezien totdat Nicole de Rop mij in juli vroeg of ik het nest al had gezien, wat niet het geval was. Zoals het volgens de boeken hoort: een nest in een holle boom met een in- en uitvliegopening van 5 à 6 cm. In een gele treurwilg (*Salix x sepulcralis* 'Chrysocoma') langs het water in een rustig deel van het park, naast de Schapenweide, waar nu een nieuw volk Nederlandse honingbijen in een luxe bijenkorf hun werk doen in de omgeving.

Op 7 augustus jl. ging het bijna mis met het hoornaarsnest, want de helft van de overhangende boomstam was afgebroken en in het water gevallen. Dit geweld van de afbrekende stam, misschien zelfs wel mede veroorzaakt door de knagende hoornaars, had geen invloed op het gedrag van de bewoners. Die vlogen af en aan en het vlieggedrag liet zien dat het een flink volk kan zijn. Met goede bedoelingen kan je daar rustig een kijkje nemen. Maar uit ervaring is het verstandig om een respectabele afstand van minimaal 5 meter aan te houden om te zorgen dat het niet verkeerd begrepen wordt door de hoornaars, die hun nest beschermen. Want dat kunnen ze heel goed.

Urban Nature Amsterdam

De groene en blauwe kaart van de stad

Maddie Bartels

Ruim een jaar geleden ontving ik de aankondiging van een nieuwe en bijzondere plattegrond van Amsterdam. Niet gebouwen en straten zouden centraal staan, maar de natuur in de stad zou daarop zichtbaar moeten worden. Een kaart in groen (begroeiing) - blauw (water) moest het worden. Dankzij financiële bijdragen van particuliere donateurs en zakelijke partners kon de plattegrond in productie worden genomen. Een sympathiek plan, waaraan ik wel een steentje wilde bijdragen. Inmiddels is deze kersverse plattegrond in mijn brievenbus gerold: *Urban Nature Amsterdam, de groene en blauwe kaart van de stad*.

Inderdaad, groen en blauw zijn opvallend aanwezig op deze papieren kaart. Je kunt goed zien dat we stadsbewoners zijn, maar dat we leven te midden van parken, (binnen)tuinen, plantsoenen, natuurspeeltuinen, groene daken, meren, grachten, rivieren, polders en bossen. Een uniek groen en blauw stadslandschap, dat we ongemerkt delen met meer dan 10.000 soorten flora en fauna. Het doel van deze kaart is om ons hier meer bewust van te maken. Op de achterkant staan informatieve kaders over (soorten) dieren, bomen, waterpartijen. Ook zijn er tips om het groen en blauw in de stad te verkennen. Spelen in een natuurspeeltuin, aan het werk in een buurtmoestuin of op een (natuur)gebiedje, wandelen binnen en buiten de stad, ooievaars spotten, kanovaren, op excursie in de stadsnatuur en zo meer. Zelfs 'weatings' zijn op de kaart ingetekend: korte ommetjes voor een vergadering (meeting), al wandelend in de frisse lucht.

Een inspirerend voorbeeld om vanuit het perspectief natuur naar de stad te kijken komt uit Londen. In deze wereldstad met ca. 9 miljoen inwoners wordt 47% van het oppervlak als 'groen en blauw' beschouwd. Op 22 juli jl. werd Londen officieel benoemd tot werelds eerste 'National Park City'. Dit is een aanbeveling om met de bestaande natuur duurzaam om te gaan en om de kwaliteit daarvan nog te verbeteren. En natuurlijk ook om te zorgen voor uitbreiding van het oppervlak aan stadsnatuur. De Londense initiatiefnemers voor het verkrijgen van de status National Park City hebben een website gelanceerd, <http://www.nationalparkcity.london>, een essentieel communicatie- en informatiemiddel. Iedereen wordt uitgenodigd om het urbane leven groener, gezonder en 'wilder' te maken, op grote of op kleine schaal. Er vormt zich een groeiende

vergaarbak van ideeën, initiatieven en activiteiten, waarbij men zich kan aansluiten.

In ons land is deze trend om meer te vergroenen tussen de stenen ook gaande. Steeds vaker lees je over de zorgelijke opwarming van de aarde en het belang van groen als middel om dit tegen te gaan. Bekend is dat de temperatuur in een groene omgeving zeker enkele graden lager blijft. In de extreme hittegolf van afgelopen juli was het contrast tussen de stenige straat en het groene park duidelijk te merken. Iets boven of juist net onder 35 graden (in de schaduw) kan het verschil maken tussen het gevoel of het er nog wel, of niet meer is uit te houden. En dan laten we de waterhuishouding en CO2 uitstoot nu even buiten beschouwing.

Ook in onze eigen stad is de trend naar meer aandacht voor groen goed te merken. Er wordt op brede schaal van gedachten gewisseld, zoals met politici en organisaties tijdens discussie avonden in Pakhuis De Zwijger. Daar werd onlangs ook de nieuwe groenblauwe stadskaart gepresenteerd. Initiatieven worden gelanceerd, zoals een nieuwe website met o.a. een nieuwsbrief over groene buurtprojecten, activiteiten en actualiteiten in Amsterdams: <http://www.buurtgroen020.nl>. Bij dit interactieve kennis- en netwerkplatform zijn reeds vele groene Amsterdammers en organisaties betrokken. Zo wordt gezamenlijk bijgedragen aan groene, gezonde en duurzame buurten in Amsterdam.

Amsterdam is natuurlijk veel kleiner dan de Britse hoofdstad. Het huidige aantal inwoners is nu ruim 850.000 en zal de komende decennia naar verwachting richting de miljoen stijgen. Hoe kan een gezonde balans tussen de gewenste uitbreiding van de stad en ons welzijn worden behouden? Inwoners, beleidsmakers, projectontwikkelaars, financiers en het bedrijfsleven zouden samen moeten bouwen aan een veerkrachtige stad, die de natuur als inspiratiebron gebruikt en die daardoor groener en gezonder zal zijn. De stad kan zo een belangrijke hoeksteen worden voor de (onder druk staande) biodiversiteit.

De nieuwe plattegrond van Amsterdam laat ons veel verrassend groene en blauwe plekken in de stad ontdekken. Hij biedt ook de mogelijkheid om te ervaren hoe deze verbonden zijn met het rijke landschap er omheen. Maar in feite begint de stedelijke natuur al bij onze eigen voordeur.

Urban Nature Amsterdam, De groene en blauwe kaart van de stad: <https://www.urbannature.amsterdam/>

September-dagen

Het is het jaar 1928. Mijn vader, George Junge, was 22 jaar. Student biologie aan de Universiteit van Amsterdam. Om zijn studie te betalen schreef mijn vader onder de schuilnaam ‘Megaleep, de Zwerver’ artikelen in het Algemeen Handelsblad.

Megaleep, de Zwerver

Herfstbloei in de tuin – Van
Juni af is er al vogeltrek. –
Zwart-grauwe vliegenvangertjes

De zomer loopt nu op zijn eind en juist in dezen tijd is het prettig weer eens een flinke wandeltocht te maken. De dagen worden korter, waardoor 's morgens iets fris prikkelends in de atmosfeer is; er is minder zonnewarmte, het licht is minder intens, hoe heerlijk is het dan buiten!

Van begin September af vallen steeds meer bladeren van de bomen, maar er moeten nog heel wat vallen, voor het aan de bomen duidelijk merkbaar wordt.

In de tuinen is het een bonte weelde van herfstbloemen. Prachtig hoog en fors zijn nu de zonnebloemen, de gele lintbloemen uitstralend van het midden, als stralende zonnen hoog gerezen boven alle andere tuinplanten, en hun naam alle eer aandoend. In tinten variërend van matgeel tot bijna vuurrood bloeit weelderig de Oost-Indische kers temidden van de gaaf-ronde, zachtgroene bladeren; zij beslaat hele hoeken, bedekt kale en schamele hekjes met haar fris levend groen en oranje. En dan de dikke dahlia's, met haar grote samengestelde bloemen in allerlei kleuren. Heel veel van die herfstbloemen hebben we uit Amerika gekregen, zo bijvoorbeeld ook de krachtig opgeschoten, rijk bloeiende phloxen, de begonia's met haar vreemd gevormde bloemen en verschillende soorten asters.

De weelderige goudsbloemen, die als oranje-symbool speciaal in ons land zo zeer in trek zijn, komen uit Zuid-Europa; de forsche springbalsemien uit Indië. En zo hebben we uit allerlei streken van de wereld bonte bloemen naar ons land gebracht om de herfst op te vrolijken.

Maar in duin en veld bloeien ook nog vele van onze oorspronkelijke wilde planten, zij het dan niet zo uitbundig en vol als in Junimaand.

En al zou je het dan aan de bomen of bloemen niet merken, dat de herfst zo vlak bij is, aan de vogels is het toch wel te zien. Ze maken zich op voor de grote reis naar het zuiden. Troepjes kwetterende boerenzwaluwen, ouden en jongen bij elkaar, zitten in lange rijen op de telefoondraden. Plotseling merk je dan op een ochtend dat er heel wat verdwenen zijn; nog slechts een stuk of zes jagen boven de naburige slootjes. Aan zulke dingen merkt iedereen dat de trektijd is begonnen, maar ingewijden weten, dat van Juni af al allerlei trekbewegingen plaats vinden.

De hele zomer door zijn de steltlopers niet tot rust gekomen. Nog vóór sommige strandlopertjes hun

broedplaatsen in de toendra's bij den Jenissei in Noord-Siberië hadden betrokken, kon men hier reeds meer kokmeeuwen laag over zee zuidwaarts zien gaan. En de wulpen, die hoog in den zoele nacht hun trekroep lieten klinken – waren dat nu eenjarige jongen, die zonder te broeden op onze wadden overzomerd hadden en nu al weer in voor ons onbegrijpelijke onrust naar het zuiden trokken? Of waren het misschien al wegtrekkende broedvogels? Dat laatste kan best, want in de duinen constateerden we wel eens, dat midden Juni het hele gebied zonder wulp was. En dan in Klootwijk, waar we eens vroeg in Juni een Pinksterkampje hadden, en de stuifheuvelds vervuld waren met het melancholieke wulpengeluid! Toen we er veertien dagen later kwamen, was het er stil en lagen de zandverstuivingen eenzaam onder de wilde regenluchten, die dag in, dag uit boven ons waren. De wulpen waren weg en die dagen zagen we ze ook werkelijk overtrekken. Meestal tegen de avond als de regen had opgehouden, en de atmosfeer stil en klaar was, kwamen ze door. Naar het westen gingen ze en het was alsof de spoorweg, die door het dal liep hun een richtlijn was.

Maar we zagen nog meer van die vroege zomertrek. Kieften op de eerste Junidag, hoog boven de Asselsche hei, als wit-zwarte stipjes tegen het diep blauw der zomerlucht.

Ook al naar het westen, naar de lage stranden toe, gehoorzamend aan moeilijk te begrijpen instincten, die hen, nu er toch nog voedsel genoeg was, van hun broedplaatsen wegdreven. En dan is er sedert eind Juli het ongemerkt wegtrekken van allerlei kleine zangertjes, die des te meer onopgemerkt blijven omdat ze eigenlijk sinds eind Juni niet meer zingen.

Zo is het lastig uit te maken, wanneer je begin September eens dwaalt langs bekende plekjes, of de grasmus, die plotseling uit het eikenhakhout voor je opduikt, nu de nog aanwezige broedvogel is, of dat we hier te maken hebben met een rustende doortrekker. En als je dan in zo'n buurt goed bekend bent, dan kan je zo in de loop van de nazomer en de herfst vele kleine veranderingetjes opmerken. Nu al anderhalve week lang zie of hoor je niets van de tiftjaf bij de "loopgraaf", maar dan kan het op een ochtend plotseling gebeuren, dat er ineens weer een tiftjaf zingt. Een doortrekker.

Dan weer verschijnen er vogeltjes, die hier in de buurt niet broeden. Jonge en oude paapjes wippen op de hekposten en een troepje tapuiten verlevendigt de akkertjes. Er zijn meer kwikstaarten dan gewoonlijk, wat ook al op trek wijst en plotseling is er een tiental kieften verschenen in het weiland langs de spoorlijn. Allemaal dingen, waarop je moet ingesteld zijn om ze te zien en te begrijpen, en zelfs mensen, die iets van vogels weten, schrijven ze dikwijls niet toe aan trekbewegingen. Iets anders is het misschien met vogels, die hier als broedvogels totaal onbekend zijn. Het allerbekendste voorbeeld hiervan is wel de bonte kraai, die vanuit Noord- en Oost-Europa hier haar winterkwartieren komt betrekken. Maar er zijn er meer, die echter minder bekend zijn. Zo in Augustus en

September, als ook allerlei andere zangertjes hier door trekken, verschijnen de zwartgrauwe vliegenvangertjes.

Zwartgrauwe vliegenvanger

Vlugge, bewegelijke beestjes, als alle vliegenvangers. In het oosten broeden ze hier en daar ook, maar toch vrij zeldzaam, hier in het westen kennen we ze alleen als trekkers. Ook in het voorjaar komen ze hier door op weg naar het noorden. De mannetjes zijn dan fel contrasterend getekend, bont, zwart en wit, maar nu in het najaar zien ze er veel valer uit. Omdat ze in de valse tekening nog maar één zwart-witte vlek hebben op de vleugel verwar je ze op het eerste gezicht gemakkelijk met onze gewone grauwe vliegenvangertjes. De eerste keer, dat we ze zagen was op een sombere, buiige Septemberdag, toen we door de troosteloos natte duinbosjes, die enige maanden geleden nog zo vol leven waren. Het drupte van de bomen, het hoge gras was nat, wij waren nat. Iedere tak, waar je tegenaan liep, kletste een waterdouche op je neer. Een merel vloog stil voor ons weg; even klonken een paar mezelgeluidjes. Dan horen we een vreemd geluid en zijn vol aandacht. Het is een luid, krachtig “wiet, wiet”, en we hebben absoluut geen idee wat het zijn kan. Zien we de veroorzaker eindelijk zitten, dan dringt het pas heel langzaam tot ons door, dat het een zwartgrauwe vliegenvanger moet zijn; we hadden ons hem heel anders voorgesteld! In plaats van een diertje, fel zwart en wit getekend, (het zomerkleed waarmee ze meestal op de plaatjes staan), zagen we nu een vaalgrauw vogeltje, dat alleen door zijn geluid opviel. En ondanks regen en nattigheid vonden we het fijn, want we konden noteren dat 10 september de zwartgrauwe vliegenvanger als doortrekker aanwezig was. En na dien eerste keer hebben we ze nog dikwijls ontmoet, zo in het begin van de herfst, als plotseling hun sterk geluid je naar alle kanten deed uitkijken om het vlugge, elegante diertje te ontdekken.

Grauwe vliegenvangers hebben de gewoonte om van een hek of een bepaalde boomtak vliegjes na te zitten. Het is een leuk gezicht zo’n klein vogeltje met veel gratie en behendigheid, veel vleugel- en startgesprei, de insecten te zien nazitten, om dan weer naar zijn oude uitkijkpost terug te keren. Ze gaan daar dan kalm en rustig weer zitten met een air of er niets gebeurd is. De zwartgrauwen duiken met evenveel behendigheid de insecten na, maar zijn daarbij veel onrustiger, ze vliegen van de ene plek naar de andere.

Men noemt de September maand wel een de tijd van de “zingende trek”, het is de tijd, waarin de kleine zangvogeltjes, die hier van de heerlijke nazomerdagen komen genieten en snoepen van de rijpe bessen, hun stem nog eens laten horen. Een tikje weemoedig stemt het misschien, als je op zo’n Septemberochtend als de hele atmosfeer zo rustig en kalm is, weer eens de roerende fitisstrophe hoort, of het drukke gebrabbel van een witgekeelde grasmus. Zanglijsters tref je dan aan op allerlei onwaarschijnlijke plaatsen, zoals bij de wellen van het Boogkanaal midden in het barre duin. En ’s morgens zingt er plotseling één in de bomen vlak voor je slaapkamer. Hoe het precies te verklaren is, weet men niet, maar het is heel typisch dat na de stille Augustusdagen, de zang in het begin van de herfst zo sterk kan opleven. Zanglijsters en merels beginnen weer te zingen en vooral roodborst en winterkoning, die, als er maar geen vorst komt, bijna de hele winter door vrij geregeld blijven zingen.

Wat een tijd voor de vogels; er is overvloed van voedsel nu, alle bessen rijpen, oranje lijsterbessen, weelderig volle trossen van de vlier, rode meidoornbessen, de oranje-gele bessen van de duindoorns. De kleinere zangvogels als fitisjes en zwartkopgrasmussen snoepen netjes enkele besjes, lijsters zijn meestal wat minder beschaafd, maar ze halen nog niet bij de rumoerige spreeuwen, die als een bende kwajongens op zo’n boom neervallen, rukken, schreeuwen, vechten, trekken. En als ze zo in een boom bezig zijn, zijn weldra alle mooie glanzend zwarte vlierbessen verdwenen en alleen de onrijpe bessen prijken nog aan de gehavende trossen. Maar de vreugde duurt niet zo heel lang; zijn in Oktober de bonte kraaien er eenmaal, dan is die liefelijke periode van de zingende trek alweer voorbij.

Bonte kraai

Literaire natuurwandeling

Zaterdagmiddag 16 november om 13.00 uur organiseren IVN en Anne-Mariken Raukema weer een literaire natuurwandeling; dit keer in Nieuw-West. IVN-gids Arend Wakker stippelt de route uit langs flora en fauna, op basis van de literaire citaten die Anne-Mariken Raukema heeft geselecteerd.

De prozafragmenten en gedichten van vroeger en nu, alsmede de namen van de bomen, heesters en planten krijgen de deelnemers na afloop mee. De wandeling duurt anderhalf à twee uur. Trek stevige schoenen aan!

De wandeling is gratis - een vrijwillige bijdrage wordt op prijs gesteld; deze wordt verdeeld tussen beide organisatoren. Het maximaal aantal deelnemers is 30, daarom is aanmelden vooraf noodzakelijk.

Informatie en aanmelden: amrauikema@icloud.com. Het startpunt van de wandeling hoort u bij aanmelding.

-*-*-*-*

App IVN routes Amsterdam

De routes van IVN Amsterdam vind je in de IVN-route app, deze is gratis downloadbaar via Google Play of de Apple Store.

Hierop te vinden de routes:
Ommetje Plantagebuurt
Ommetje Flevopark
Natuurpark Vrije Geer
Van Artis via het Oosterpark naar het Flevopark

Hieraan is een nieuwe route Gijsbrecht van Aemstelpark toegevoegd. Meerdere routes volgen.

IVN excursies in en rond Amsterdam

IVN publieksexcursies worden gegeven door ervaren natuurgidsen, zowel voor leden als niet-leden. Amsterdammers ontdekken op deze manier vaak onbekende kanten van de stadsnatuur dichtbij huis.

Gratis deelname. Vrijwillige bijdrage welkom. Voor meer informatie kijk op www.ivn.nl/amsterdam of neem contact op met de excursieleider. Aanmelden is niet verplicht, maar wel praktisch. Het is raadzaam om voor elke excursie even te kijken of te informeren of deze doorgaat. Dan komt u niet voor niets.

IVN geeft ook excursies op maat voor bedrijf, school of familie uitje. Kosten € 75,- per excursie. Info: 06-41915050 of tjwijnen@gmail.com.

Naast de publieksexcursies die u in deze GBA aantreft, kan het zijn dat er ook op kortere termijn excursies georganiseerd worden. Deze vindt u dan ook onder activiteiten op onze website: www.ivn.nl/amsterdam.

🕒 = Tijd - ➡ = Start - ⓘ = Info

-Oktober-

Zondag 6 oktober Herfstwandeling in het Beatrixpark langs bijzondere en zeldzame bomen

Op deze wandeling uitgebreid aandacht voor de vele bijzondere en zeldzame bomen die in het park staan, o.a. een grote collectie eiken. En natuurlijk gaan we ook kijken wat er al aan herfstverschijnselen zoals kleuren, vruchten en zaden te beleven valt.

- 🕒 14.00-15.30 uur
- ➡ Parkingang Diepenbrockstraat, tegenover de Herman Heijermansweg
- ⓘ Henk Wolters en Mien Vermue, henk.snezana@kpnmail.nl, 020-6644506

Zaterdag 19 oktober

Vogelexcursie Diemer Vijfhoek

Een excursie van de Vogelgroep, een initiatief voor en door vogelaars, voor vogelliefhebbers die al eens eerder een IVN vogelcursus hebben gevolgd of die vogel-kennis van een gelijksoortig niveau hebben. Dit keer gaan wij naar de Diemer Vijfhoek, bij het Waterkeringpad in Diemen. Op dat moment is de vogeltrek in volle gang en naast de vele spreeuwen, goudplevieren en kneutjes hopen we natuurlijk nog veel meer te zien.

Zoals bekend staat bij deze excursie het samen vogels kijken voorop, waarbij we allemaal een beetje expert zijn. Neem dus je vogelboek, kijker en als je er een hebt, je telescoop mee. Denk aan goede (regen)kleding en voldoende eten en drinken. Het kan soms aardig regenen en waaien (en dus ook koud zijn).

Horeca is niet in de buurt! Aan het eind van de excursie gaan we rond met de pet voor IVN Amsterdam.

Aanmelding is noodzakelijk: er kunnen maximaal 15 deelnemers mee met de excursie.

🕒 10.00-15.00 uur

➡ Bij aanmelding hoort u het startpunt.

① Informatie bij Han Sinke (hansinke@gmail.com) of Ruth Bolt, rbbolt@hotmail.com. Meer informatie en aanmelden via link op <https://www.ivn.nl/afdeling/ivn-natuur-in-amsterdam/activiteiten>

Zondag 27 oktober

Damherten in de Waterleidingduinen

Dit jaargetijde zijn de damherten in hun brons. Een mooi moment om een bezoek aan het leefgebied van de herten te brengen. Er is veel activiteit te zien en te horen. Redelijk uniek is dat je in het gebied vrij buiten de paden kunt struinen.

De wandeling duurt ongeveer twee uur over zanderig, heuvelachtig terrein en hoewel de damherten dicht te benaderen zijn is een verrekijker toch handig.

🕒 10.45-13.00 uur

➡ Verzamelen bij ingang Oase (Te bereiken met bus 9 van NS station Heemstede Aerdenhout, uitstappen halte Oase 1^e Leijenweg 2)

① Johannes Kunst, 06-28111632 (alleen bellen op excursiedag)

-November-

Zondag 3 november

Bomenwandeling in het Beatrixpark Vallende blaadjes en kalende bomen

Het is nu volop herfst en de natuur is druk bezig met zich voor te bereiden op het winterseizoen. Wat kunnen we hiervan in het park merken?

Henk Wolters en Mien Vermue

henk.snezana@kpnmail.nl, 020-6644506

🕒 14.00-15.30 uur

➡ Parkingang Diepenbrockstraat, tegenover de Herman Heijermansweg

① Henk Wolters en Mien Vermue,
henk.snezana@kpnmail.nl, 020-6644506

Zaterdag 23 november

Vogelexcursie Zuidpier IJmuiden

Dit keer gaat de vogelgroep naar Zuidpier IJmuiden. Voor meer informatie zie vogelexcursie 19 oktober. Bij aanmelding hoort u tijdstip en startpunt.

Zondag 24 november

Rondwandeling natuurpark Vrije Geer

Laat je verrassen door dit overgebleven stukje veenweide in Nieuw-West.

🕒 11.00-12.30 uur

➡ Zuidingang natuurpark Vrije Geer, bij het informatiepaneel aan de weg Vrije Geer, tussen Ditlaar en de Osdorperweg

① Ineke Deckers en Juultje Joosten,
natuurexcursie@hotmail.nl

-December-

Zondag 1 december
Winterwandeling in het Beatrixpark
Coniferen en ander wintergroen

Anders dan de meeste Amsterdamse parken is het Beatrixpark rijk aan coniferensoorten. Een wandeling in een altijdgroene wereld van kegels, naalden en hars.

⌚ 14.00-15.30 uur

➡ *Parkingang Diepenbrockstraat, tegenover de Herman Heijermansweg*

① *Henk Wolters en Mien Vermue,
henk.snezana@kpnmail.nl, 020-6644506*

Zondag 15 december
Winterwandeling door het Westerpark

Een wandeling door de omgeving van het Westerpark met aandacht voor natuur en de geschiedenis van het park.

⌚ 10.30-12.00 uur

➡ *Verzamelen bij het standbeeld van de verdwenen boer aan de Molenwerf, nabij Sloterdijk*

① *Johannes Kunst, 06-28111632 (alleen bellen op excursiedag)*

-Januari 2020-

Zondag 5 januari
Winterwandeling in het Beatrixpark
Winterkenmerken en winterbloeiers

De natuur lijkt nu volledig in winterslaap te zijn ... of houdt ze alleen maar even de adem in voor het nieuwe seizoen? Hoe overleven ze de winter? Op deze wandeling gaan we loofbomen herkennen als ze niet in blad staan. En misschien zien we ook al winterbloeiers?

⌚ 14.00-15.30 uur

➡ *Parkingang Diepenbrockstraat, tegenover de Herman Heijermansweg*

① *Henk Wolters en Mien Vermue,
henk.snezana@kpnmail.nl, 020-6644506*

Excursies IVN Amstelveen:

Voor meer informatie en excursies IVN Amstelveen in de komende maanden:

www.ivn.nl/afdeling/amstelveen/activiteiten .

Zondag 13 oktober, 10.00 uur
Natuurexcursie over het Vogeleiland

Locatie: bij Urbanuskerk in Bovenkerk

Zondag 10 november, 10.00 uur
Natuurexcursie door het Arboretum

Locatie Bruggetje op de gemeentegrens aan de verlengde Laan van Kronenburg, Amstelveen

Zondag 8 december, 10.00 uur
Natuurexcursie door De Braak

Locatie: De Banpaal, Amsterdamseweg 204., Amstelveen

._*._*._*._

Activiteiten KNNV Amsterdam

Voor meer excursies en informatie KNNV Amsterdam in de komende maanden: www.knnv.nl/amsterdam

Zaterdag 12 oktober 2019 10.20 uur
Herfstwandeling Middenduin aan de Duinweg in Overveen

(locatie: Station Overveen vóór het restaurant aan de perronkant om 10.20 uur)

Zaterdag 16 november, 10.30 uur
Wandeling (ca. 3 uur) in het Amsterdamse bos

._*._*._*._

- Partner van IVN Amsterdam -

natuurfontein
groene buitenspeelorganisatie

Centraal staan de kinderen, onze 'natuurtalenten'. Wij zijn ervan overtuigd dat kinderen voor een evenwichtige groei en ontwikkeling natuur en buiten spelen nodig hebben.

Natuurfontein biedt daarom kinderopvang aan waarbij kinderen zoveel mogelijk buiten zijn, in de (stads)natuur.

Binnen onze filosofie past ook gezonde voeding en bewustzijn over waar ons eten vandaan komt. Kinderen weten zelf ook goed wat ze willen en nodig hebben. Daarom hebben zij ook inspraak. We streven ernaar dat de kinderen prachtige jeugdhervindingen overhouden aan hun tijd bij Natuurfontein.

Voor meer informatie:
Natuurfontein WG Terrein B.V.
Ite Boeremastraat 1, 1054 PP Amsterdam
Tel: 020-7701603

Verenigingsgegevens

Lidmaatschap tarieven per kalenderjaar

Leden:	€ 24,-
Leden met stadspas (groene stip):	€ 18,- (€ 6,- korting)
Gastleden:	€ 12,-
Bestaande huisgenootleden:	€ 4,-
Bestaande donateurs:	€ 22,-
Bestaande donateurs met stadspas (groene stip):	€ 16,50 (€ 5,50 korting)

LEDENADMINISTRATIE

Doorgeven wijzigingen

IVN Amsterdam

Per email: penningmeester@ivnamsterdam.nl

Per post: Eastonstraat 21, 1068 HZ Amsterdam

Wat houdt lid, gastlid, huisgenootlid en donateur in?

Een **lid** heeft recht op:

- 4x per jaar het afdelingsblad 'de Groenbewuste Amsterdammer';
- het landelijke kwartaalblad 'Mens en Natuur';
- korting op IVN-cursussen;
- stemrecht op de algemene ledenvergadering;
- aanvullende WA-verzekering (schade aan derden) tijdens begeleiding van IVN-activiteiten;
- korting bij activiteiten van andere IVN-afdelingen.

Een **gastlid** is al eerder lid geworden van een andere afdeling. Omdat de andere afdeling al de jaarlijkse bijdrage betaalt aan IVN Landelijk, krijgen gastleden een korting op het lidmaatschap.

Als **huisgenootlid** heeft u dezelfde privileges als een lid, maar krijgt u geen post toegestuurd.

Als **donateur** krijgt u ons afdelingsblad 'de Groenbewuste Amsterdammer' en korting op IVN-cursussen.

De tarieven voor huisgenoot-leden en donateurs gelden uitsluitend voor de bestaande huisgenootleden/donateurs.

Er worden geen nieuwe huisgenootleden of donateurs meer ingeschreven.

Leden die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor de vereniging, kunnen door het bestuur worden voorgedragen voor het **erelidmaatschap**. Een erelid betaalt geen contributie.

Digitale nieuwsbrief

Wilt u een wekelijkse update van groene activiteiten, projecten en nieuws (w.o. van IVN Amsterdam) ontvangen per mail? Meldt u dan aan op www.buurtgroen020.nl en u ontvangt automatisch de wekelijkse nieuwsbrief.

Sociale media:

Website: www.ivnamsterdam.nl of www.ivn.nl/amsterdam

Facebook: www.facebook.com/IVN.Amsterdam

Twitter: [@IVNAdam](https://twitter.com/IVNAdam)

Bestuur:

Voorzitter	Paul de Dooij	06-14159611	p.dedooij@gmail.com
Secretaris	vacature		
Penningmeester/Ledenadministratie	Ben de Graaf	020-6192847	penningmeester@ivnamsterdam.nl

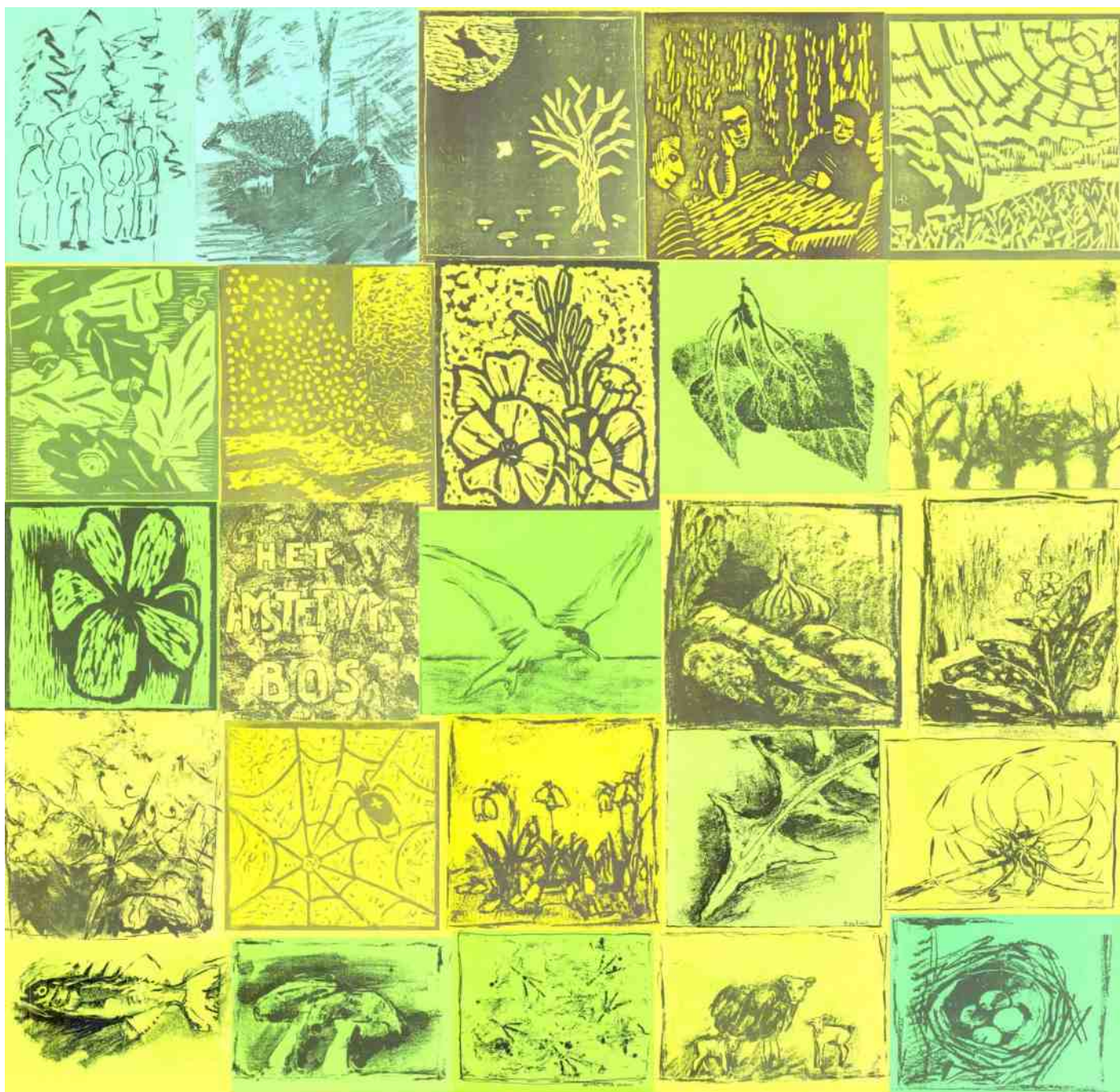
Contactadres secretariaat: Zocherstraat 3, 1054 LP Amsterdam

Verenigingsinformatie:

ING Bankrekening	NL81 INGB 0004 7406 01 t.n.v. IVN Amsterdam
Ledenadministratie	Zie kader rechtsboven
Locatie Natuurfontein	Ite Boeremastraat 1, 1054 PP Amsterdam (op het terrein van het voormalig Wilhelmina Gasthuis)
Webmaster	Ellen Verbraak, webmaster@ivnamsterdam.nl

Werkgroepen:

Publieksactiviteiten			
Cursussen (organiseren)	Vacature		
Excursies op aanvraag	Thomas Wijnen	06-41915050	tjwijnen@gmail.com
Excursies regulier	Vacature		
Kinderactiviteiten	Paul de Dooij	06-14159611	p.dedooij@gmail.com
Ouderenactiviteiten	Karine Klappe	06-27536797	klappe@hotmail.com
Communicatie			
Evenementen	Vacature		
PR en communicatie	Paul de Dooij	06-14159611	p.dedooij@gmail.com
Redactie GBA	Ineke Deckers	020-6971998	groenbewuste020@gmail.com
Locatie Natuurfontein			
Planning en reserveringen	Ben de Graaf	020-6192847	b.c.degraaf@kpnmail.nl
Overige werkgroepen / moestuinen			
Werkgroep Diemen	Carry Pot	020-6902283	ce.pot@planet.nl
Prinses op de erwt	Dorus de Jongh	020-6633743	dorusdejongh@chello.nl
Sweetgrass in de Polder	Rowin Snijder		lecompostier@gmail.com
De Harmonie	Sara Wessemius		sara.wessemius@outlook.com

GBA Voorplaten 1990 - 1998 van kunstenaar Hans de Raad.

Sandd

Port betaald
Port payé

www.fsc.org

MIX

Papier van
verantwoorde
herkomst

FSC® C017135

Indien onbestelbaar retour: IVN Amsterdam, Eastonstraat 21, 1068 HZ Amsterdam

www.ivn.nl/amsterdam